

یشتها - روزها - ماهها

سون س . هارتمن

ترجمه از ، دکتر ناصر بقائی

در آغاز فهرست یشتها را برای یادآوری در بُردار (۱ - الف) می آوریم ؛
رده بندی و همبرداری یشتها در این بُردار در خور توجه است .

بُردار ۱ - الف

یشتها

-
۱ - اهرمزد . Ohrmazd	} سه
۲ - هپتان . Haptān	
۳ - ارت وهیشت . Artvahišt	
۴ - هردت . Hordat	
۵ - آپان ، آبها (یا اردویسور) . Apān, les Eaux (ou Ardvisūr)	} چهار
۶ - خورشیت . Xʷaršēt	
۷ - ماه . Māh	
۸ - تیشر (یا تیر) . Tišr (ou Tir)	
۹ - دروواسپ (یا گوش) . Druvāsp (ou Gōš)	} چهار
۱۰ - مهر . Mihr	
۱۱ - سروش . Srōš	
۱۲ - رشن . Rašn	
۱۳ - فره ورتین . Fravartīn	}
۱۴ - وهران . Varhrān	

۱۵ - وای ، باد (یا رام) . Vāy. le Vent (ou Rām) .

۱۶ - دین . Dēn .

۱۷ - ارت . Art .

۱۸ - ایران (یا اشانات) . Erān (ou Aštāt) .

۱۹ - کیان (یا زم ، زمین) . Kayān (ou zam, la Terre) .

} سه

بُردار بالا نقش یشتهای پنجگانه را در رده بندی نشان می دهد :

مهر (ایزد میانجی)^۱ و چهار سازه (عنصر) ایزدی : اهرمزد (آسمان یا آتش)^۲ آپان (آبها)، وای (باد) و زم (زمین) در دو سوی مهر برابر یکدیگر جای گرفته اند . این رده بندی وابسته به دستگاهی ایزدی است که در آن چهار سازگان (عناصر اربعه) نقشی چشمگیر دارند . آمیغ این دستگاه ایزدی بستگی استوار آن را هم با زروان گرایی وهم با آیین مهر آشکار می سازد .
ما در این گفتگو با این بستگیها و بررسی آن کاری نداریم و تنها به یافتن پاسخی برای این پرسش می پردازیم که :

پیوند یشتهها با گاه شماری بر چه پایه ایست ؟

بُردار (۱ - ب) بستگی یشتهها و روزها و بُردار (۱ - ج) بستگی یشتهها و ماهها را نشان می دهد .

از سنجش این دو بردار پیوندی استوار میان یشتهها و گاه شماری به چشم می خورد و کوشش ما در اینجا شناخت و بررسی این پیوند است .

۱ - در این باره به CUMONT, Textes et Monuments I, p 303 و همچنین به WIDENGREN Hochgottglaube pp. 99 s. نگاه کنید .

۲ - آتش در سرود کاهنان دیون پروز، ژئوس نام دارد .

(BIDEZ et CUMONT, Les mages hellénisés II, PP. 142 SS;

NYBERG, Questions II. PP. 91 SS.) آتش و آسمان در دیون يك چیز است .

WIDENGREN (Hochgottglaube, PP. 236 SS.) مواد بسیاری در باره همبستگی

اهرمزد و آسمان به دست می دهد .

بردار ۱ - پ

یشتها و روزها

روزها	یشتها	
۱	۱ - اهرمزد	} سه
۲ تا ۷	۲ - هپتان	
-	۳ - ارت وهیشت	
-	۴ - هردت	
۸ + دذو	۵ - آپان ، آبها (یا اردویسور)	} چهار
۹ + آنور	۶ - خورشیت	
۱۰	۷ - ماه	
۱۱	۸ - تیشر (یا تیر)	
۱۲	۹ - دروواسپ (یا گوش)	
۱۳		} چهار
۱۴		
۱۵ + دذو	۱۰ - مهر	
۱۶	۱۱ - سروش	
۱۷	۱۲ - رشن	
۱۸	۱۳ - فره ورتین	} سه
۱۹	۱۴ - ورهران	
۲۰	۱۵ - وای ، باد (یا رام)	
۲۱		} سه
۲۲ + وات	۱۶ - دین	
۲۳ + دذو	۱۷ - ارت	
۲۴	۱۸ - ایران (یا اشتات)	
۲۵		
۲۶		
۲۷ + آسمان	۱۹ - کیان (یا زم ، زمین)	
۲۸		
۲۹ + مهراسپند		
۳۰ + انگران		

در این بردار اگر هشت نام بر روزها افزوده (+) و دو یشت ۳ و ۴ کاسته (-) شود و یشت دوم ۶ روز به‌شمار آید یشتها و روزها برابر خواهند شد.^۱

با این اختلاف مهر درست در رده یشتها و روزها جایی ویژه خویش دارد که در میانه است و از این جا این گمان پیش می‌آید که افزایش و کاهش نامها پیشامدی نبوده و بنیادی داشته است و از این دو بیرون نیست که یا یکی از دو رده (یشتها و روزها) را با افزایش و کاهش از روی دیگری پرداخته‌اند و یا این که هر دو رده را در یک زمان ساخته‌اند و تراز یابی آنها را بدیده گرفته‌اند و با این همه ناهمگنی بزرگی در دو رده پدید آورده‌اند زیرا دسته‌بندی یشتها با چهارسازگان است و دسته‌بندی روزها با کمک اهرمزد و دذوان سه‌گانه (در پنج بخش : $7+7+2+7+7$ روز) آمده است .

بردار ۱ = ج

یشتها و ماهها

۶ ماهه نخست	۶ ماهه دوم	
_____	_____	۱ - اهرمزد
_____	_____	۲ - هپتان
_____	_____	۳ - ارت و هیشت
_____	_____	۴ - هردت
		} سه
_____	_____	۵ - آپان ، آبها (یا اردویسور)
_____	_____	۶ - خورشیت
_____	_____	۷ - ماه
_____	_____	۸ - تیشتر (یا تیر)
_____	_____	۹ - دروواسپ (یا گوش)
		} چهار
_____	_____	۵ < اموردت ؟

۱- یشتها و روزها را بسیاری کسان با هم سنجیده‌اند به تازگی WIKANDER در Feuerpriester in Kleinasien und Iran PP. 229 SS. نیز در این باره به بررسی پرداخته است .

_____ ۷	_____ ۱۰ - مهر	} چهار
_____	_____ ۱۱ - سروش	
_____	_____ ۱۲ - رشن	
_____ ۱	_____ ۱۳ - فره ورتین	
_____ < ۶ شهریور ؟	_____ ۱۴ - ورهران	} سه
_____ < ۱۱ وهومن ؟	_____ ۱۵ - وای ، باد (یارام)	
_____	_____ ۱۶ - دین	
_____	_____ ۱۷ - ارت	
_____	_____ ۱۸ - ایران یا (اشنات)	
_____ < ۱۲ سپندرمت ؟	_____ ۱۹ - کیان (یارم ، زمین)	

از سنجش نام یشتها با ماهها چه بهره‌یی می‌توان گرفت ؟ پاسخ این است که :

۱- در بردار (۱ - ب) - یشتهای سوم و چهارم (ارت وهیشت و هردت) جایشان در کنار یشت دوم (که ویژه امهر اسپندان است) درست نیست، یشت دوم به‌گاه شماری روزانه وابسته است و یشتهای سوم و چهارم در بردار روزانه نابجا و بی‌هوده جای گرفته‌اند زیرا به بردار ماهانه وابسته‌اند و از سنجش یشت دوم ۱-۵ با سی روزه اول ۱-۷ (دوم ۱-۷) نیز چنین برمی‌آید که این امهر اسپندان ایزد روز نیستند و ایزد ماهند

۲- یشت هشتم (۱۳، ۱۶، ۱۸) از تیشری به ایزد خویش به نام ایزدماه یاد می‌کند و از این گزارش، پیوندی که میان یشتها با ماههاست آشکار می‌شود .

۳- ردیف چهار ماه نخستین نزدیک به ردیفی است که در یشتها یاد شده است و ردیف نامهای ۷ و ۸ و ۱۰ نیز با یشتها یکی است و چنین برمی‌آید که در این پیوند نیز شماری و قراری در کار بوده است .

۴- اگر نام ماه نهم (آتور) را در همان جایی که نام روز نهم (آتور) در بردار (۱ - ب) افزوده شده است در بردار (۱ - ج) بگذاریم ردیف ماههای ۷ تا ۱۰ این بردار نیز پشت هم می‌افتد و از اینجا برمی‌آید که پیوند میان ماهها و یشتها با پیوند میان روزها

و یشتها همانند است .

۵- چهار امهرسپندان ایزد ماه یشت ویژه ندارند ولی اگر آنها را در بردار (۱- ج) به جای ایزدان همترازشان بگذاریم ردیف بردار نیز درست درمی آید و ویژگی پیوند یشتها و ماهها نیز آشکار می شود .

چهار امهرسپندان در اینجا با ایزدانی که به چهارسازگان وابسته اند همترازند و براین روال .

۱- اهره زده و ارت و هیشت هر دو نماینده آتش و آسمانند^۱ .

۲- آبان و هردت هر دو نماینده آبند .

۳- گئوش و اموردت هر دو با گیاهان پیوند ویژه دارند^۲ .

۴- ورهران و شهریور هر دو با جنگ ابزار و فلزها پیوند ویژه دارند^۳ .

۵- رام و هومن هر دو با دامها پیوند ویژه دارند^۴ .

- ۱- درباره همترازی امهراسپندان و چهارسازگان به Bund. A, PP. 34 SS. و DUMEZIL. Naissance d'archanges P. 88 نگاه کنید . دومه زیل همترازی ارت- و هیشت را با ورونه و اهور مزده در Naissance d'archanges chap. III نشان می دهد .
- ۲- دومه زیل گئوش - دروواسپ را دنباله جفت هند و اروپایی Nāsatya می داند (Journal Asiatique 1953 P. 4) . در این باره از بررسی ویکندر در Dumezil, Jupiter Mars و La nouvelle Clio VII (1950) PP. 316 - 319 و بعد از Quirinus IV P. 48 که ویکندر در آنجا خدایان دو پیکر هند و ایرانی را از هم جدا پنداشته چنین بهره گیری کرده است که :

یکی از آن دو پیوندی ویژه با گاو و دیگری با اسب دارد و نیز اموردت گیهان بانویی دو پیکر است . به Naissance d'archanges فصل ۵ درباره پیوند گاو (گئوش) با گیاهان و بوندهشن دهم نگاه کنید .

۳- در این باره به DUMEZIL, Naissance d'archanges ch. IV نگاه کنید .

۴- و هومن از بنیاد، نمایشگر همان نقش میترا ی هند و ایرانی است . به : DUMEZIL N. d'arch. ch III نگاه کنید . درگاه شماری و هومن جانشین رام یا باد نیک است .

۶- نم و سپند در مت هر دو نماینده زمینند .

بنابراین همه ماهها بجز نخستین ماه هر فصل ، یکی از نامهای چهار سازگان را با خود دارند .

در این گفتار تا اینجا دو بررسی انجام پذیرفته است .

الف) میان رده یشتها و روزها پیوندی در کار است .

ب) میان رده یشتها و ماهها نیز پیوندی است .

اکنون باید چگونگی پیوند دو سویه یشتها بررسی شود .

دشواریهایی را که در این رهگذراست نمی توان نادیده گرفت بویژه در بررسی

پیوند یشتها و ماهها دشواری بیشتری است زیرا رده ماهها در یشتها با ردیف ماههای سال

یکسان نیست ولی باید بیاد بیاوریم که ایرانیان میترا را با چهار سازگان یا نشانه

اختر گاهان (علامت منطقه البروج) که نماینده ماههای دوازده گانه است همراه آورده اند

بویژه در نمایش رازهای (معجزات) میترا اختر گاهان و چهار سازگان میترا را در میان

گرفته اند. همین یادآوری بسیاری از دشواریها را از پیش برمی دارد، زیرا در اینجا نیز

باید میترا در میان خدایان و ایزدان روزها و ماهها جای گیرد .

برای روشن کردن پیوندی که میان رده یشتها با رده روزها و ماهها بوده است این

گفتار را با سه بردار دیگر پایان می دهیم نخستین بردار از آن یشتهاست (۲ - الف)

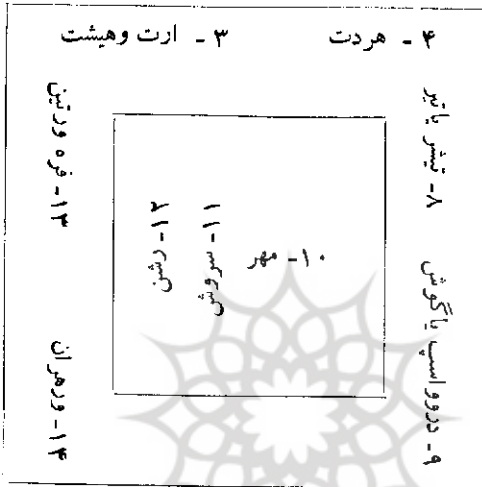
دومین به یشتها و روزها (۲-ب) و سومین به یشتها و ماهها (۲-ج) وابسته است .

←
S.I,2 را با S.I,21, Yt. XV 1., بسنجید و همچنین به WIKANDER, Vayu I, PP. 16 SS. آنجا که نویسنده شناخت و هومن و باد نیک را با کمک متن روشن می سازد نگاه کنید . درباره پیوند رام و دامها به VIKANDER Vayu I PP. 20 S. نگاه کنید .

بردار ۲ = الف

یشتها

- ۱ - اهرمزد
۲ - هپتان

۱۵ - وای - رام

۵ - آبان - اردویسور
۶ - خورشید
۷ - ماه

۱۶ - دین

۱۷ - ارت

۱۸ - ایران - اشتات

۱۹ - کیهان - زم

بردار ۲ = الف

جایگاه ایزدان یشتها را باگسترش دو سویه آنها در سه دسته نشان می‌دهد:

الف

چهار سازگان ایزدی با يك تا سه تن از ایزدان:

۱ - باد (۱۵)

۲ - آتش و آسمان (۱) + هپتان (۲)

۳ - آبها (۵) + خورشید (۶) + ماه (۷)

۴ - زمین (۱۹) + دین (۱۶) + ارت (۱۷) + اشتات (۱۸)

و این همان پدیده میانگین tétractys^۱ (چار آخشیج) است که پیتاغوریان آنرا

۱ - BOUCHÉ-LECLERCQ, l' Astrologie grecque P. 9n.3.

سرچشمه و ریشه گیتیاك (طبیعت) جاویدان شناخته اند^۱.

ب

ایزدان ششماهه نخستین یا همترازان آنها .

ج

ایزد میانجی مهر با دویار وفادارش در میان دیگر ایزدان .
روزهایی که نامشان در یشتها نیست در بردار (۲ - ب) همبال یکدیگرند^۲.

بردار ۲ = ب

یشتها و روزها

۱ - اهرمزد (۱)

۲ - هبتان (۲ تا ۷)

<p>۱۵ - (وای) دام (۲۱)</p> <p>۱۳ - وات (۳۳)</p> <p>۱۲ - دذو (۳۳)</p>	<p>۳ - ارت و هیش</p> <p>(۱۹) نوره تین</p> <p>۱۲ - دشن (۱۸)</p> <p>۱۱ - سروش (۱۷)</p> <p>۱۰ - مهر (۱۶)</p> <p>۹ - دورواسپ (گوش) (۱۴) - ۸ - تیشیر (۱۳)</p>	<p>۴ - هردت</p> <p>۵ - آبان (اردوسور) (۱۰)</p> <p>۶ - خورشیت (۱۱)</p> <p>۷ - ماه (۱۲)</p>
--	--	---

۱۶ - دین (۲۴)

۱۷ - ارت (۲۵)

۱۸ - (ایران) اشانت (۲۶)

آسمان (۲۷)

۱۹ - (کیان) زمدات (۲۸)

مهر اسپند (۲۹)

انگران (۳۰)

۱ - DELATTE, Etudes, P. 250

۲ - این روزها در بردار با حروف سیاه چاپ شده اند .

نام این روزها پیش از يك يشت دو نامی یا پس از آن آمده است و از اینرو گمان می رود که نام دوم یشتها هنگام نامگذاری روزهای بی یشت افزوده شده باشد این گمان از اینجا به یقین می پیوندد که روزهای وابسته به یشتهای دو نامی بیشتر نام دومی یشت را با خود دارند. تیر، گوش، رام، اشئات و زمدات .

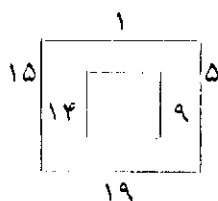
به گمان ما نامگذار نام دوم یشتهای دو نامی در گاه شماری روزهای سیه روچک (سی روزه) نیز دست اندر کار بوده است .

نامگذاری یشتهای دو نامی و ردیف کنونی آنها به گذشته بی نزدیک وابسته است و از همین روست که نام گوش، رام، اشئات و زمدات در دستنویسهای ۱۹ یشتی آمده است و نامهای نخستین آنها در وواسپ⁺ وای، ایران و کیان در دستنویسهای EI و FI دیده می شود که در شماره گذاری یشتهای ۱۴-۱۹ مانند یشتهای ۱۱-۱۶ بستگی آنها به روال ۱۶ یشتی آشکار است .

دار مستتر^۱ این دستنویسها را وابسته به زمانی می داند که هنوز یشتهای ۲ تا ۴ در ردیف دیگر یشتها نبوده است و چنین برمی آید که گذارنده نام دوم این یشتها و گذارنده نام روزها، یشتهای ۲ تا ۴ را به ردیف دیگر یشتها افزوده و ردیف کنونی آنها را فراهم کرده است . بردار (۲-ج) رده بندی قدیم ماهها را در بر دارد .

رده بندی ویژه ماهها در دو سوی آمده است سوی نخست به روال خارکهای ساعت و سوی دیگر به روال وارونه آنست و شاید می خواسته اند که در این روال هنجار سالانه خورشید را نشان دهند .

در باره ردیف امهر اسپندان^۲ نیز در (Bund. A, P. 163 (3S) آمده است که :

- ۱- دارمستتر در صفحه XXVII قسمت دوم زند-اوستا روایت شانزده یشتی را درست می داند : « اینها یشتهایی هستند که ما در دست داریم به جز هفت امشپندان، اردیبهشت و خرداد » .
- ۲- یادآوری- در این بردار دو سویه همبالی پیشینیان امهر اسپندان نیز روشن می شود .

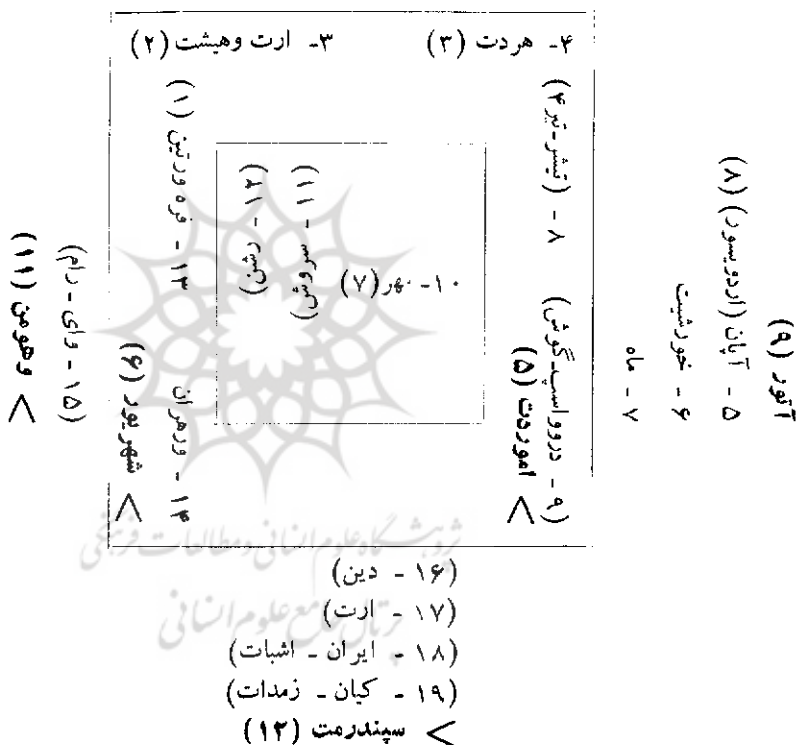
«در سوی راست وی (اهرمزد)، وهومن، ارت وهیشت و شهرپور و در سوی چپ وی سپندرمت، هردت و اموردت جای دارند»^۱.

بردار ۲ = ج

یشتها و ماهها^۲

۱ - اهرمزد (۱۰)

۲ - هپتان

اگر این باز سازی برای ماهها درست باشد نامگذار آنها با نامگذار روزها يك كس بوده است و این همان کسی است که یشتها را به ردیف کنونی درآورده و یشتهای ۲ تا ۴ را به ردیف دیگر یشتها افزوده است .

۱ - (Uš vobuman artvahišt u+ Šabrēvar hač dašn Spandarmat hordat

amurdāt hač hōy)

به دارمستتر. زند-اوستا بخش دوم ص ۳۰۶ نگاه کنید .

۲ - نام ماههایی که یشت ویژه ندارند با حروف سیاه چاپ شده است .